

УДК 342.922

Вітровчак Василь Григорович

*начальник 94 прикордонного загону, слухач навчальної групи № 126 з
факультету професійної освіти та лідерства
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (ВІЙСЬКОВА ЧАСТИНА 9960)*

Vitrovchak Vasyl

*Head of Border Detachment No. 94, Listener of Training Group No. 126,
Faculty of Professional Education and Leadership
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytskyi (MILITARY UNIT 9960)*
ORCID: 0000-0002-6777-1294

Кушнір Ярослав Олександрович

*доктор філософії в галузі права, доцент,
старший викладач кафедри адміністративної діяльності
факультету правоохоронної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (ВІЙСЬКОВА ЧАСТИНА 9960)*

Kushnir Yaroslav

*Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Administrative Activities,
Faculty of Law Enforcement Activities
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytskyi (MILITARY UNIT 9960)*
ORCID: 0000-0002-8519-5331

**ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ
СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ
ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ
DEMOCRATIC CIVILIAN OVERSIGHT OF THE SECURITY AND
DEFENSE SECTOR OF UKRAINE UNDER THE LEGAL REGIME OF
MARTIAL LAW**

Анотація. Стаття присвячена аналізу демократичного цивільного контролю над сектором безпеки та оборони України в умовах правового режиму воєнного стану. Автори досліджують історичні передумови виникнення цього інституту та його роль у забезпеченні демократичних принципів управління сектором безпеки. Наголошено, що цивільний контроль є ключовим механізмом запобігання зловживанням, забезпечення прозорості, підзвітності силових структур демократично обраній владі та дотримання прав і свобод громадян. У статті розглядаються ключові виклики, які виникають у контексті воєнного стану.

Особливу увагу приділено проблемі декларативності демократичного цивільного контролю, що посилюється в умовах правового вакууму. Автори акцентують на важливості подолання цих викликів через оновлення нормативно-правової бази, що має враховувати особливості правового режиму воєнного стану. Збереження та розвиток демократичного цивільного контролю є не лише національною потребою, але й однією з ключових вимог європейської інтеграції та співпраці з НАТО. У статті також пропонуються напрями подальших досліджень, зокрема створення механізмів адаптації цивільного контролю до екстремальних ситуацій, розвиток громадського нагляду, удосконалення координації між суб'єктами контролю та забезпечення підзвітності силових структур.

Зазначено, що демократичний цивільний контроль виступає важливим елементом підтримки демократичних стандартів у державі та

забезпечення її безпекових інтересів. Його функціонування є запорукою ефективного управління сектором безпеки та оборони, особливо у період збройної агресії проти України.

Вступ. Актуальність дослідження демократичного цивільного контролю за сектором безпеки та оборони України в умовах правового режиму воєнного стану обумовлена викликами, які постали перед державою через збройну агресію. Забезпечення прозорості, підзвітності та ефективного функціонування сектору безпеки є ключовими елементами захисту демократичних принципів управління. Водночас, складність реалізації цього інституту зростає через недостатню адаптацію нормативно-правової бази, обмеження доступу до інформації, послаблення ролі громадянського суспільства та недостатню координацію між суб'єктами контролю.

Особливої ваги ця проблема набуває у контексті євроінтеграційного курсу України. Ефективний і дієвий механізм демократичного цивільного контролю є важливою умовою вступу до Європейського Союзу та НАТО, що закріплено в міжнародних угодах і зобов'язаннях України. Європейські стандарти вимагають, щоб сектор безпеки і оборони був прозорим, підконтрольним демократично обраній владі та відкритим для громадського нагляду. Відсутність таких механізмів не лише ускладнює процес євроатлантичної інтеграції, але й послаблює довіру громадян до державних інституцій.

Крім того, демократичний цивільний контроль є засобом запобігання зловживанням і забезпечення дотримання прав і свобод громадян навіть в умовах екстремальних правових режимів. Недосконалість існуючої системи контролю може призвести до порушення балансу між безпекою та демократією, що є критично важливим для забезпечення національних інтересів та стабільності державного управління.

Мета. Мета проведеного дослідження полягає в аналізі проблематики реалізації демократичного цивільного контролю за сектором безпеки та оборони України в умовах дії правового режиму воєнного стану, виявленні ключових викликів, які перешкоджають ефективному функціонуванню цього інституту, та розробці пропозицій щодо його вдосконалення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання демократичного цивільного контролю, включаючи законодавчі ініціативи; 2) праці вітчизняних науковців, котрі сферою свого наукового пізнання обрали демократичний цивільний контроль сектору безпеки та оборони України;

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи:

1. *Метод аналізу та синтезу* – для систематичного розгляду проблематики демократичного цивільного контролю, зокрема виявлення ключових викликів, таких як недоліки нормативно-правової бази, обмеження прозорості та недостатня координація між суб'єктами контролю.

2. *Індукція та дедуція* – для виведення загальних висновків щодо ефективності цивільного контролю на основі аналізу конкретних проблемних аспектів його реалізації.

3. *Системний підхід* – для розгляду демократичного цивільного контролю як цілісної системи, що охоплює взаємодію законодавчої, виконавчої, судової влади та громадянського суспільства.

Результати. Демократичний цивільний контроль за сектором безпеки та оборони є ключовою складовою функціонування правової демократичної держави, що гарантує підзвітність та прозорість діяльності силових структур. В умовах правового режиму воєнного стану, попри виявлену проблематику, важливість цього інституту лише зростає.

Зазначені проблематика, а саме: відсутність адаптації законодавства до умов воєнного стану, обмеження прозорості через державну таємницю, недостатня координація між суб'єктами контролю та послаблення громадського нагляду, не відміняють необхідності збереження демократичних механізмів. Навпаки, їх вирішення має стати основою для подальшого вдосконалення системи управління безпековим сектором України, забезпечення дотримання прав людини та зміцнення довіри суспільства до влади. Нівелювати виявлену проблематику можливо за рахунок розробки змін та доповнень до профільного законодавства у цій сфері; разом з тим значну увагу необхідну приділити розвитку громадянського суспільства.

Збереження демократичного цивільного контролю є не лише внутрішньою потребою України, але й ключовою вимогою європейської інтеграції та поглиблення співпраці з НАТО. Це підтверджується міжнародними зобов'язаннями України, зокрема в рамках Кодексу поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки, «Партнерства заради миру» та Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО. Крім того, підтримання демократичних цінностей у сфері безпеки та оборони є вагомим доказом готовності України стати частиною європейської спільноти.

Перспективи. Вважаємо за доцільне подальші наукові пошуки продовжувати у таких напрямках:

1) розробка нормативних основ для цивільного контролю в умовах воєнного стану: дослідження специфіки адаптації існуючого законодавства до умов воєнного стану, включаючи розробку чітких процедур і алгоритмів реалізації цивільного контролю;

2) оптимізація суб'єктного складу цивільного контролю: аналіз ролі різних суб'єктів контролю (зокрема громадянського суспільства, органів

місцевого самоврядування, парламенту) та їхньої взаємодії в умовах воєнного стану;

3) міжнародний досвід цивільного контролю: впровадження міжнародних стандартів у систему цивільного контролю України з урахуванням її національних особливостей.

Ключові слова: демократичний цивільний контроль, сектор безпеки та оборони, правовий режим воєнного стану, прозорість та підзвітність, європейська інтеграція.

Summary. *The article is devoted to the analysis of democratic civilian control over the security and defense sector of Ukraine under the legal regime of martial law. The authors examine the historical prerequisites for the emergence of this institution and its role in ensuring democratic principles of governance in the security sector. It is emphasized that civilian control is a key mechanism to prevent abuses, ensure transparency, accountability of security forces to democratically elected authorities, and protect citizens' rights and freedoms. The article addresses key challenges arising in the context of martial law.*

Special attention is paid to the issue of the declarative nature of democratic civilian control, which is exacerbated under conditions of legal vacuum. The authors emphasize the importance of overcoming these challenges by updating the legal framework to account for the specificities of the martial law regime. The preservation and development of democratic civilian control are not only a national necessity but also a critical requirement for European integration and cooperation with NATO. The article also suggests directions for further research, including the development of mechanisms for adapting civilian control to extreme situations, enhancing public oversight, improving coordination among control entities, and ensuring the accountability of security forces.

The article underscores that democratic civilian control serves as a vital element in upholding democratic standards in the state and safeguarding its

security interests. Its operation is essential for the effective management of the security and defense sector, especially during the ongoing armed aggression against Ukraine.

Introduction. The relevance of studying democratic civilian oversight of Ukraine's security and defense sector under the legal regime of martial law is driven by the challenges posed by armed aggression. Ensuring transparency, accountability, and effective functioning of the security sector are key elements in upholding democratic principles of governance. At the same time, the complexity of implementing this institution increases due to the insufficient adaptation of the legal framework, limited access to information, a weakened role of civil society, and poor coordination among oversight entities.

This issue is particularly significant in the context of Ukraine's European integration course. An effective and operational mechanism for democratic civilian oversight is a crucial requirement for accession to the European Union and NATO, as stipulated in Ukraine's international agreements and commitments. European standards demand that the security and defense sector remain transparent, accountable to democratically elected authorities, and open to public scrutiny. The lack of such mechanisms not only complicates the process of Euro-Atlantic integration but also undermines public trust in state institutions.

Moreover, democratic civilian oversight serves as a mechanism for preventing abuses and ensuring the protection of citizens' rights and freedoms, even under extreme legal regimes. The inadequacy of the existing oversight system may disrupt the balance between security and democracy, which is critically important for safeguarding national interests and ensuring stability in governance.

Purpose. The purpose of the conducted research is to analyze the issues of implementing democratic civilian control over the security and defense sector of Ukraine under the legal regime of martial law, identify key challenges hindering

the effective functioning of this institution, and develop proposals for its improvement.

Materials and methods. The research materials include:

- 1. The regulatory framework for democratic civilian control, including legislative initiatives.*
- 2. Works of domestic scholars who have chosen democratic civilian control over Ukraine's security and defense sector as their area of scientific exploration.*

The following scientific methods were used in the course of the research:

- 1. Analysis and synthesis method – used to systematically examine the issues of democratic civilian control, particularly identifying key challenges such as deficiencies in the regulatory framework, limitations on transparency, and insufficient coordination among control entities.*
- 2. Induction and deduction – employed to draw general conclusions on the effectiveness of civilian control based on the analysis of specific problematic aspects of its implementation.*
- 3. Systematic approach – applied to consider democratic civilian control as an integral system encompassing the interaction of legislative, executive, judicial authorities, and civil society.*

Results. Democratic civilian control over the security and defense sector is a key component of a functioning legal democratic state, ensuring the accountability and transparency of security forces' activities. Under the legal regime of martial law, despite the identified challenges, the importance of this institution only increases.

The outlined challenges, including the lack of legislative adaptation to the conditions of martial law, restrictions on transparency due to state secrecy, insufficient coordination among control entities, and weakened public oversight, do not negate the necessity of preserving democratic mechanisms. On the contrary, addressing these issues should serve as the foundation for further

improvement of Ukraine's security sector management system, ensuring human rights adherence and strengthening public trust in the authorities. Mitigating these challenges is possible through the development of amendments and additions to the sector-specific legislation, while significant attention must also be paid to fostering civil society development.

The preservation of democratic civilian control is not only an internal necessity for Ukraine but also a crucial requirement for European integration and enhanced cooperation with NATO. This is underscored by Ukraine's international commitments, including the Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security, the Partnership for Peace, and the Charter on a Distinctive Partnership between Ukraine and NATO. Moreover, upholding democratic values in the security and defense sector serves as a strong testament to Ukraine's readiness to become part of the European community

Discussion. We consider it appropriate to continue further scientific research in the following directions:

1. the development of regulatory frameworks for civilian control under martial law: studying the specifics of adapting existing legislation to the conditions of martial law, including the development of clear procedures and algorithms for implementing civilian control;

2. optimization of the composition of civilian control entities: analyzing the role of various control entities (particularly civil society, local self-governance bodies, and parliament) and their interaction during martial law;

3. international experience in civilian control: implementing international standards for civilian control in Ukraine's system, taking into account the country's national characteristics.

Key words: *democratic civilian control, security and defense sector, martial law regime, transparency and accountability, European integration.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження демократичного цивільного контролю за сектором безпеки та оборони України в умовах правового режиму воєнного стану обумовлена викликами, які постали перед державою через збройну агресію. Забезпечення прозорості, підзвітності та ефективного функціонування сектору безпеки і оборони України є ключовими елементами захисту демократичних принципів управління. Водночас, складність реалізації цього інституту зростає через недостатню адаптацію нормативно-правової бази, обмеження доступу до інформації, послаблення ролі громадянського суспільства та недостатню координацію між суб'єктами контролю.

Особливої ваги ця проблема набуває у контексті євроінтеграційного курсу України. Ефективний і дієвий механізм демократичного цивільного контролю є важливою умовою вступу до Європейського Союзу та НАТО, що закріплено в міжнародних угодах і зобов'язаннях України. Європейські стандарти вимагають, щоб сектор безпеки і оборони був прозорим, підконтрольним демократично обраній владі та відкритим для громадського нагляду. Відсутність таких механізмів не лише ускладнює процес євроатлантичної інтеграції, але й послаблює довіру громадян до державних інституцій.

Крім того, демократичний цивільний контроль є засобом запобігання зловживанням і забезпечення дотримання прав і свобод громадян навіть в умовах екстремальних правових режимів. Недосконалість існуючої системи контролю може призвести до порушення балансу між безпекою та демократією, що є критично важливим для забезпечення національних інтересів та стабільності державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження демократичного цивільного контролю у секторі безпеки та оборони не є якісно-новим у вітчизняній правовій доктрині. Так, сутність та необхідність зазначеного інституту досліджувала Н. Череміскіна [4] ще навіть до

прийняття Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». Після набрання чинності вказаного закону окремі аспекти сприйняття та реалізації його положень у своїй монографії розкривав М.П. Требін [3]. Історичні передумови існування демократичного цивільного контролю, генезис цього інституту якісно висвітлювали М.І. Томюк, Ю.І. Азаров, А.Л. Папкіян [2]. Очевидно, що напрацювання зазначених дослідників є актуальними для ретроспективного аналізу, проте дослідження актуального стану демократичного цивільного контролю зобов'язує нас звернутися до більш пізніх робіт. В.Л. Зьолка досліджував нормативно-правове регулювання демократичного цивільного контролю вже після набрання чинності Закону України «Про національну безпеку України» [16]. Результати наукових пошуків Д.О. Дегтярьова дозволяють теоретичний аспект, котрий традиційно використовують для розгляду цивільного контролю перевести у практичну площину, оскільки вчений обґрунтував форми демократичного цивільного контролю [5]. Існують також якісні доробки щодо контрольної діяльності окремих суб'єктів, до прикладу О. Царенко та Д. Новгородський досліджували парламентський контроль; Л.В. Бобрицький – контроль, що здійснюється Кабінетом Міністрів України.

Тушко К.Ю., Мірошніченко А.А., Олешко Д.О. висвітлювали інститут демократичного цивільного контролю крізь призму оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України, що буде корисним для профільних досліджень цього суб'єкта забезпечення національної безпеки України [17]. В період дії правового режиму воєнного стану, на жаль, не так багато напрацювань у цій сфері, та й ті висвітлюють проблематику лише фрагментарно. Слід відзначити наукові пошуки Л.В. Гунько та В.П. Задорожного, котрі докладно описали існуючу проблематику демократичного цивільного контролю в період дії правового режиму воєнного стану, хоча й не запропонували підходи щодо вирішення

такої проблематики, а також результати досліджень Н.П. Христинченко та М.В. Коваліва, котрі обґрунтовували доцільність демократичного цивільного контролю під час дії правового режиму воєнного стану.

Метою статті є аналіз проблематики реалізації демократичного цивільного контролю за сектором безпеки та оборони України в умовах дії правового режиму воєнного стану, виявлення ключових викликів, які перешкоджають ефективному функціонуванню цього інституту, та розробці пропозицій щодо його вдосконалення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання демократичного цивільного контролю, включаючи законодавчі ініціативи; 2) праці вітчизняних науковців, котрі сферою свого наукового пізнання обрали демократичний цивільний контроль сектору безпеки та оборони України;

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи:

1. Метод аналізу та синтезу – для систематичного розгляду проблематики демократичного цивільного контролю, зокрема виявлення ключових викликів, таких як недоліки нормативно-правової бази, обмеження прозорості та недостатня координація між суб'єктами контролю.

2. Індукція та дедукція – для виведення загальних висновків щодо ефективності цивільного контролю шляхом аналізу конкретних проблемних аспектів його реалізації.

3. Системний підхід – для розгляду демократичного цивільного контролю як цілісної системи, що охоплює взаємодію законодавчої, виконавчої, судової влади та громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. На початку становлення сучасної Української державності на території політично незалежної України перебувало мало не мільйонне військове угруповання, не підпорядковане національному вищому військовому командуванню. Такого на той час просто

не існувало. Вже тоді гостро постала проблема необхідності ефективного контролю за армією, та її відсторонення від політичних процесів у державі.

Очевидно, що вказана проблематика лише актуалізується в умовах запровадження правового режиму воєнного стану, зважаючи на підставу його запровадження, – збройну агресію РФ. Оскільки саме загроза державосуб'єктності нашої Батьківщини є істотним викликом, в тому числі для перевірка реальності, а не декларативності демократичного правового режиму, одним з якісних показників котрого і є демократичний цивільний контроль за сектором безпеки та оборони України (далі по тексті – цивільний контроль).

Зауважимо, що за рахунок цивільного контролю набувають практичної реалізації положення статті 17 Конституції України стосовно того, що Збройні Сили України та інші військові формування не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності [1].

Цивільний контроль за сектором безпеки та оборони та правоохоронними органами, загалом є невід'ємною складовою загальносуспільного демократичного процесу, системою унеможливлення неконституційних рішень і дій, попередження відчуження війська від влади та безконтрольності дій воєначальників. Принцип цивільного контролю над військовою організацією та правоохоронними органами держави відображає суспільно-необхідну діяльність з метою покращити координацію між цивільним та керівництвом силових структур, можливість узгодження демократичних цінностей з адекватною оборонною політикою [2, с. 243].

У правовій демократичній державі такого роду контроль за діяльністю силових структур (зокрема, над збройними силами) є найактуальнішим політичним принципом. Цивільний контроль над збройними силами у демократичній державі – це теорія і практика такого регулювання

військово-цивільних відносин, за якого основні принципи демократії превалюють над принципами військової справи [3, с. 73]. Це – підпорядкованість воєнної стратегії цивільній владі, зверхність політичного керівництва над сферою безпеки і оборони, підзвітність та підконтрольність силових структур демократично обраній цивільній владі. Метою демократичного цивільного контролю є забезпечення пріоритету принципів громадянського суспільства перед принципами військового будівництва. Встановлення демократичного цивільного контролю над збройними силами передбачає чітке розмежування повноважень і функцій політико-адміністративного управління збройними силами (реалізується цивільними кадрами) та функцій військово-професійного управління (реалізується професійними військовими).

Цивільний контроль – це система унеможливлення неконституційних дій та рішень, запобігання небажаному зростанню активності війська, категоричне заперечення відчуження збройних сил від політичної влади та безконтрольної діяльності військових посадових осіб. Цивільний контроль – це засіб недопущення мілітаризації держави і встановлення стратократії – прямого військового правління, це – нівелювання некерованої поведінки військового керівництва, спосіб унеможливлення протиправних, спонтанних дій з боку військових та запобігання перетворенню силової структури на самостійний центр влади.

Однак варто зазначити, що демократичний цивільний контроль не можна розглядати виключно як стримуючий механізм, систему обмежень. Це – не диктат, не форма придушень. Цивільний контроль – це певне спостереження, забезпечення демократичної спрямованості розвитку збройних сил, застереження від занепаду, розпаду, надання бажаного напряму діяльності, а також запорука подолання перешкод на шляху до цивілізованої армії, створення оптимальної демократичної моделі силової структури. Крім того, наприклад Н. Череміскіна, цивільний контроль

розглядає як систему заходів, що забезпечують своєчасне виявлення негативних явищ та тенденцій у функціонуванні власне структури війська [4, с. 41].

Дослідження Д.О. Дегтярьова висвітлює три ключові аспекти форм цивільного контролю: діяльнісний, який розглядає контроль як сукупність дій суб'єктів; аналітичний, що охоплює збір, аналіз і прогнозування інформації про об'єкт контролю; та організаційний, який акцентує на способах організації взаємодії суб'єктів контролю. Такий підхід дозволяє перевести теоретичні положення у практичну площину та забезпечити ефективність цивільного контролю [5, с. 210].

Практичне реалізація цивільного контролю об'єктивується на достатньо ґрунтовній законодавчій базі. Україна, відповідно до положень Конституції України, є демократичною правовою державою (ст. 1), в якій: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3); народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади (ст. 5); визнається і діє принцип верховенства права (ст. 8); закріплений розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6) [1]. Названі принципи безпосередньо впливають на формування нормативно-правової бази стосовно функціонування в країні демократичного цивільного контролю.

Слід зауважити, що у тексті Конституції України поняття демократичний цивільний контроль не використовується, але в ній визначені повноваження Президента України, органів державної влади у сфері національної безпеки, що є важливою частиною системи цивільного контролю.

Положення Конституції України закріплені та розвинуті в Законі України «Про національну безпеку України» (далі по тексту – Закон) [6] який замінив в питанні регулювання розглядуваних нами відносин Закон України

«Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». Встановлена система контролю була дещо оновлена положеннями розділу III Закону, який регламентує здійснення цивільного контролю, але загальні підходи до правової регламентації не змінені.

У відповідності до Закону «демократичний цивільний контроль» – це комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України [6].

Хочемо відзначити, що поряд з багатьма позитивними моментами Закону, нормами якого було регламентовано цивільний контроль за діяльністю сектору безпеки і оборони в Україні, в організаційно-правовому регулюванні зазначених відносин закладено істотні конструктивні недоліки, котрі знайшли своє відображення в період дії правового режиму воєнного стану, до яких відносимо:

1) Закон не деталізує, яким цивільний контроль повинен реалізовуватися в умовах дії екстремальних правових режимів (воєнного або надзвичайного стану). Очевидно, що в умовах дії правового режиму воєнного стану закріплені нормативно та обґрунтовані доктринально форми цивільного контролю мають бути видозмінені на предмет відповідності сучасним реаліям. Залишається відкритим питання, чому законодавець на врахував обстановку екстремального правового режиму адже Закон розроблявся та приймався вже умовах збройної агресії держави-терориста. Наслідком такого прорахунку стало створення свого роду «правового вакууму» у момент підвищеного ризику. Так, відсутність алгоритмів

адаптації цивільного контролю до таких умов ускладнює участь громадянського суспільства та обмежує його роль в ході контролю. Переконані, що Українська державність отримала би більше користі у разі доповнення Закону нормами, які враховують особливості правового режиму воєнного стану, включаючи спеціальні процедури для громадського та парламентського контролю.

2) У законі визначено суб'єктів системи цивільного контролю (Президент, Рада національної безпеки та оборони, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, суди, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадськість), однак їхні повноваження можуть перетинатися, що ускладнює координацію. Наприклад, парламентський контроль і контроль Кабінету Міністрів часто можуть дублюватися, тоді як громадський контроль залишається менш конкретизованим. Доцільно уточнити механізми взаємодії суб'єктів контролю, щоб уникнути дублювання функцій і прогалин у контролі.

При цьому, зважаючи на правовий статус та повноваження Президента України, вважаємо за доцільне розглянути питання поділу суб'єктів цивільного контролю на період дії правового режиму воєнного стану на основних та факультативних, залишивши провідну роль для Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Разом з тим, положення статей 111 Конституції України [1] та Закону України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» [7] врахують принцип стримувань та противаг.

3) Закон передбачає прозорість як один із вихідних принципів цивільного контролю, визначаючи єдину сферу імплементації такого принципу: фінансова інформація щодо функціонування сектору безпеки та оборони з метою забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів (ч. 3 ст. 4) [6].

Однак під час воєнного стану багато аспектів діяльності сектору безпеки та оборони можуть бути засекреченими, що обмежує цивільний контроль і доступ до інформації. Відсутність чітких меж для визначення, яку інформацію слід залишати відкритою навіть у критичних умовах, може зменшувати довіру суспільства. Доцільно розробити спеціальні норми, що регулюють прозорість і звітність навіть у період дії правового режиму воєнного стану, з урахуванням державної таємниці, оскільки визначена Законом сфера реалізації принципу прозорості в окремих свої компонентах априорі становить державну таємницю:

про найменування, загальну кількість, вартість озброєння, військової техніки, боєприпасів, запасних частин та матеріалів до них, що закуповуються для потреб військових формувань (правоохоронних органів) (абз. 8, п. 2., ст. 8) [8];

про факт та предмет закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення для забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань та правоохоронних органів (крім випадків, якщо окрема інформація про закупівлю таких товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що закуповуються відповідно до Закону України «Про оборонні закупівлі» (абз. 10, п. 2., ст. 8) [8].

4) Хоча закон дозволяє органам місцевого самоврядування брати участь у цивільному контролі, їхні функції залишаються звуженими, що може бути проблемою в умовах децентралізації. Під час воєнного стану роль місцевих органів суттєво знижується, зважаючи на запровадження військових адміністрацій. Необхідно передбачити більш активну участь місцевого самоврядування в реалізації цивільного контролю, до прикладу за рахунок періодичного заслуховування посадових осіб сектору безпеки та оборони України.

5) Закон пропонує механізми громадського нагляду, але реальна спроможність громадських організацій отримувати доступ до інформації та

впливати на рішення є обмеженою. У період дії воєнного така форма цивільного контролю ще більше ускладнюється через посилення обмежень на доступ до інформації. Доцільно передбачити спеціальні механізми залучення громадських об'єднань до оцінки ефективності сектору безпеки в період дії воєнного стану. При цьому до представників громадськості пропонується висувати посилені вимоги на предмет перевірки стійкості їхньої державницької позиції, до прикладу за рахунок використання фільтраційної перевірки уповноваженими суб'єктами. Хоча слід зазначити, що регламентація громадського нагляду була «слабким місцем» розглядуваного Закону ще навіть в особливий період.

Справедливо буде зауважити, що визначені нами прорахунки, не відмінюють необхідності прийняття та прогресивності розглядуваного Закону. Не йдеться про відміну чи спрощення цивільного контролю на період дії правового режиму воєнного стану, адже це буде стратегічним прорахунком України та обраного нею курсу розвитку. Україна, обираючи вектор подальшого розвитку взяла на себе ряд зобов'язань, закріплених в окремих нормативно-правових актах, кожен з яких передбачає запровадження ефективного цивільного контролю: Кодекс поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки [9], «Партнерство заради миру: Рамковий документ» [10], «Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО» [11].

Останні роки Україна робить значні кроки в напрямку європейської інтеграції, що підтверджується ратифікацією Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами» [12]. Крім того, 23 червня 2022 року Європейська рада офіційно надала Україні статус кандидата на вступ до ЄС [13].

Паралельно з цим Україна продовжує активно розвивати співпрацю та зміцнювати зв'язки з НАТО. Достатньо показовим є той факт, що саме напередодні запровадження правового режиму воєнного стану законодавець розглянув в першому читанні проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань національної безпеки і оборони щодо зміцнення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, удосконалення об'єднаного керівництва силами оборони держави та планування у сферах національної безпеки і оборони» (далі по тексту – проєкт), котрий передбачає перегляд підходу до визначення сутності демократичного цивільного контролю, котрий став би у нагоді в сучасних реаліях. Зокрема, проєкт пропонує таку дефініцію цивільного контролю: «комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України заходів для підпорядкування сил безпеки і оборони цивільним посадовим особам демократично обраної політичної влади та контролю за діяльністю сил безпеки і оборони з боку законодавчого та виконавчих органів влади, судового контролю та громадського нагляду» [14].

Вважаємо запропоноване трактування більш доцільним в умовах дії правового режиму воєнного стану, з урахуванням наступним доводів:

1) Чинне трактування цивільного контролю (п. 5 ст. 1 Закону) [6] є більш загальним та багатогранним, включаючи різні аспекти функціонування сектору безпеки і оборони України, до прикладу: організаційні, кадрові, інформаційні та інші, в чому без сумніву його позитив. Проте обраний законодавцем комплексний підхід більш типовий для правової доктрини адже від нього страждає конкретизація дефініції. Так, чинне трактування є доцільним в мирний чи бодай особливий період, проте в умовах дії правового режиму воєнного стану, вважаємо за доцільне розставити акцент саме на конкретизації підзвітності;

2) Запропоноване у проєкті трактування цивільного контролю [14], з нашої точки зору, є більш ефективним для застосування в період дії правового режиму воєнного стану, оскільки надає конкретику в аспекті цивільного контролю, акцентуючи на підзвітності сектору безпеки й оборони демократичним інститутам. Фокус зміщується на підпорядкування сил безпеки і оборони цивільним посадовим особам, які представляють демократично обрану владу, наслідком чого є поява кореспондуючих обов'язків. До переваг запропонованого визначення відносимо:

А) цільова орієнтованість: чітке зобов'язання підпорядкування сектору безпеки демократичним органам влади, що є критично важливим в умовах екстремальних правових режимів;

Б) закріплення контролюючого суб'єктного складу на рівні дефініції: контроль з боку законодавчих, виконавчих, судових органів та громадськості гарантує, що дії сектору безпеки і оборони залишаються законними навіть у критичних умовах;

В) збалансований підхід: забезпечується як оперативна ефективність, так і дотримання демократичних стандартів.

Наведені аргументи дають змогу зробити умовивід, що більш ефективним, в умовах правового режиму воєнного стану, є дефініція цивільного контролю, запропонована у проєкті, оскільки забезпечує підпорядкованість сектору безпеки і оборони демократичній владі, підзвітність перед державними та громадськими інституціями, а також мінімізує ризики зловживань.

Слід зауважити, що існуюча проблематика цивільного контролю в умовах дії правового режиму воєнного стану, обумовлена не лише недоліками нормативно-правового регулювання. У вітчизняній правовій доктрині достатня кількість наукових напрацювань, котрі вказують на проблематику досліджуваної нами сфери. До прикладу, Л.В. Гунько та В.П. Задорожний до проблематики цивільного контролю відносять:

- брак кваліфікованих цивільних експертів у сфері оборони та безпеки;
- низький рівень соціальної підтримки з боку суспільства щодо армії;
- переконання серед цивільних, що військові продовжують чинити традиційний «пасивний опір» цивільному контролю.;
- невеликий досвід взаємодії військових із цивільними фахівцями, які обіймають високі посади в Міністерстві оборони або парламенті.;
- сприйняття сучасних українських політиків як тимчасових осіб, вплив яких на оборонну політику є строковим та обмеженим [15, с. 31].

В.Л. Зьолка на підставі власного дослідження вказує на декларативність цивільного контролю в цілому, а також відсутність конкретизуючих норм у профільних законах (на прикладі Державної прикордонної служби України), радянські рудименти використані при розробці положень Закону [16, с. 44]. К.Ю. Тушко, А.А. Мірошніченко та Д.О. Олешко обґрунтовують відсутність сформованого інституту громадянського суспільства як найбільш значущу проблему у цій сфері [17, с. 143]. Не зважаючи, на існуючу проблематику, цілком підтримуємо висновки Н.П. Христинченко та М.В. Коваліва про необхідність та доцільність цивільного контролю в умовах дії правового режиму воєнного стану [18].

Шляхом аналізу опрацьованого в ході дослідження матеріалу, до проблематики реалізації цивільного контролю на період дії правового режиму воєнного стану, пропонуємо відносити:

1. Відсутність адаптації законодавства до умов воєнного стану: чинне законодавство не деталізує, як саме має здійснюватися цивільний контроль у період дії правового режиму воєнного стану. Це створює свого роду «правовий вакуум», враховуючи відсутність спеціальних процедур і алгоритмів адаптації цивільного контролю до екстремальних ситуацій,

наслідком чого є ускладнення участі громадянського суспільства та інших суб'єктів у цивільному контролі.

2. Недостатня координація між суб'єктами контролю: повноваження суб'єктів системи цивільного контролю (Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, громадськість) часто перетинаються або дублюються, що ускладнює ефективну координацію, наслідком чого є втрата оперативності та ефективності, що не є допустим у цій сфері суспільних відносин навіть у мирний період;

3. Обмеження прозорості через державну таємницю: відсутність чітких меж щодо інформації, яка має бути доступною навіть під час воєнного стану, наслідком чого є зниження рівня довіри суспільства до державних інституцій, що особливо посилюється на тлі численних корупційних скандалів, у тому числі у сферах оборонної закупівлі;

4. Послаблення громадського контролю: реалізація громадського нагляду стає складнішою через обмеження доступу до інформації, що тягне за собою зниження спроможності громадських організацій впливати на процеси у сфері оборони;

5. Недостатня роль місцевого самоврядування: у період воєнного стану роль органів місцевого самоврядування суттєво знижується через функціонування військових адміністрацій, що обмежує їхній внесок у цивільний контроль.

6. Дефіцит кваліфікованих цивільних експертів: брак професійних цивільних фахівців у сфері оборони та безпеки ускладнює ефективну та профільну взаємодію з військовими структурами, що може лише зашкодити сектору безпеки та оборони України.

7. Декларативність демократичного контролю: на практиці цивільний контроль нерідко залишається декларативним через відсутність дієвих механізмів його реалізації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Демократичний цивільний контроль за сектором безпеки та оборони є ключовою складовою функціонування правової демократичної держави, що гарантує підзвітність та прозорість діяльності силових структур. В умовах правового режиму воєнного стану, попри виявлену проблематику, важливість цього інституту лише зростає.

Зазначені проблематика, а саме: відсутність адаптації законодавства до умов воєнного стану, обмеження прозорості через державну таємницю, недостатня координація між суб'єктами контролю та послаблення громадського нагляду, не відміняють необхідності збереження демократичних механізмів. Навпаки, їх вирішення має стати основою для подальшого вдосконалення системи управління сектором безпеки і оборони України, забезпечення дотримання прав людини та зміцнення довіри суспільства до влади. Нівелювати виявлену проблематику можливо за рахунок розробки змін та доповнень до профільного законодавства у цій сфері; разом з тим значну увагу необхідну приділити розвитку громадянського суспільства.

Збереження демократичного цивільного контролю є не лише внутрішньою потребою України, але й ключовою вимогою європейської інтеграції та поглиблення співпраці з НАТО. Це підтверджується міжнародними зобов'язаннями України, зокрема в рамках Кодексу поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки, «Партнерства заради миру» та Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО. Крім того, підтримання демократичних цінностей у сфері безпеки та оборони є вагомим доказом готовності України стати частиною європейської спільноти.

Вважаємо за доцільне подальші наукові пошуки продовжувати у таких напрямках:

1) розробка нормативних основ для цивільного контролю в умовах воєнного стану: дослідження специфіки адаптації існуючого законодавства до умов воєнного стану, включаючи розробку чітких процедур і алгоритмів реалізації цивільного контролю;

2) оптимізація суб'єктного складу цивільного контролю: аналіз ролі різних суб'єктів контролю (зокрема громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування, парламенту) та їхньої взаємодії в умовах воєнного стану;

3) міжнародний досвід цивільного контролю: впровадження міжнародних стандартів у систему цивільного контролю України з урахуванням її національних особливостей.

Література

1. Конституція України: від 28.06.1996 р. *Відом. Верхов. Ради України. 1996. № 30. Ст. 141* (з наступними змінами та доповненнями).

2. Томюк І. М., Азаров Ю. І., Папікян А. Л. Історичні передумови створення цивільного контролю над військовою організацією та правоохоронними органами діяльності держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2011. Вип. 6. С. 240-244. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2011_6_55* (дата звернення 20.11.2024).

3. Требін М.П. Армія та суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації: монографія. Харків: Видавничий Дім "Інжек", 2004. 404 с.

4. Череміскіна Н. Цивільний контроль над воєнною організацією держави. *Нова політика. 2002. № 2. С.42 – 45.*

5. Дегтярьов Д. О. Форми демократичного цивільного контролю над силами оборони України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2021. Вип. 64. С. 209–212. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.38>.*

6. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 2018 р. № 31. Ст. 241 (з наступними змінами та доповненнями).

7. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент): Закон України від 10 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради*. 2019 р. № 40, ст. 212 (з наступними змінами та доповненнями).

8. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 1994 р. № 16 Ст. 93 (з наступними змінами та доповненнями).

9. Кодекс поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки: Кодекс, Міжнародний документ від 03.12.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_116#Text (дата звернення 20.11.2024).

10. Partnerstvo zarady myru Ramkovyyu dokument [«Partnership for Peace Framework Document»], vid 08.lyut. 1994 r. *Dyplomatycheskyu vestnyk*. N 13-14. 1994. S. 32-33. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001 (дата звернення 20.11.2024).

11. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору від 09. лип. 1997 р. *Голос України*. 11 лип. 1997 року. № 127(1627). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002 (дата звернення 20.11.2024).

12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 року № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 20.11.2024).

13. Мельник С. Європарламент підтримав надати Україні статус кандидата в члени ЄС. URL:

<https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/23/688479/> (дата звернення 20.11.2024).

14. Постанова Верховної ради України від 16.02.2022 р. № 2056-IX «Про прийняття за основу проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань національної безпеки і оборони щодо зміцнення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, удосконалення об'єднаного керівництва силами оборони держави та планування у сферах національної безпеки і оборони». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2056-IX#Text> (дата звернення 20.11.2024).

15. Гунько Л. В., Задорожний В. П. Особливості розбудови та підвищення ефективності системи демократичного цивільного контролю над сектором національної безпеки і оборони в Україні. *Молодий вчений*. 2022. № 2 (102). С. 29–33. doi: 10.32839/2304-5809/2022-2-102-6.

16. Зьолка В.Л. Правовий інститут демократичного цивільного контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони України: сучасний стан нормативно-правової регламентації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 39-44. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.02.7>.

17. Тушко К.Ю., Мірошніченко А.А., Олешко Д.О. Основні механізми реалізації демократичного цивільного контролю у Держаній прикордонній службі України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2021. (3). С. 138-144. <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.3.19>.

18. Христинченко Н.П., Ковалів М.В. Демократичний цивільний контроль сектору безпеки і оборони: поняття, зміст, форми реалізації в реаліях сьогодення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 8. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-13>.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine] (as amended). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No. 30, Art. 141 [in Ukrainian].
2. Tomiuk, I. M., Azarov, Yu. I., & Papikian, A. L. (2011). Istorychni peredumovy stvorennia tsyvilnoho kontroliu nad viiskovoiu orhanizatsiieiu ta pravookhoronnymy orhanamy derzhavy [Historical prerequisites for the establishment of civilian control over the military organization and law enforcement agencies of the state]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, (6), 240–244. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2011_6_55 [in Ukrainian].
3. Trebin, M. P. (2004). *Armiia ta suspilstvo: sotsialno-filosofskyi analiz vzaiemodii v umovakh transformatsii* [Army and society: Socio-philosophical analysis of interaction under conditions of transformation]. Kharkiv: Vydavnychi Dim "Inzhek" [in Ukrainian].
4. Cheremiskina, N. (2002). Tsyvilnyi kontrol nad voiennoi orhanizatsiieiu derzhavy [Civilian control over the military organization of the state]. *Nova polityka*, (2), 42–45 [in Ukrainian].
5. Dehtiarov, D. O. (2021). Formy demokratychnoho tsyvilnoho kontroliu nad sylamy oborony Ukrainy [Forms of democratic civilian control over the defense forces of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, (64), 209–212. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.38> [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2018). *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy* [On the national security of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No. 31, Art. 241 (as amended) [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *Pro osoblyvu protseduru usunennia Prezydenta Ukrainy z posta (impichment)* [On the special procedure

for removing the President of Ukraine from office (impeachment)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No. 40, Art. 212 (as amended) [in Ukrainian].

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (1994). *Pro derzhavnu taiemnytsiu* [On state secrecy]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No. 16, Art. 93 (as amended) [in Ukrainian].

9. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). (1994). *Kodeks povedinky stosovno voienno-politychnykh aspektiv bezpeky* [Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_116#Text [in Ukrainian].

10. North Atlantic Treaty Organization (NATO). (1994). *Partnership for Peace Framework Document* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001.

11. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997). *Khartiia pro osoblyve partnerstvo mizh Ukrainoiu ta Orhanizatsiieiu Pivnichno-Atlantychnoho dohovoru* [Charter on a Distinctive Partnership between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization]. *Holos Ukrainy*, (127), July 11. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002 [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony* [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

13. Melnyk, S. (2023, June 26). Yevroparlament pidtrymav nadaty Ukraini status kandydata v chleny YeS [The European Parliament supported granting Ukraine the status of a candidate for EU membership]. *Ekonomichna Pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/23/688479/> [in Ukrainian].

14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *Pro pryiniattia za osnovu proiektu Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy z pytan natsionalnoi bezpeky i oborony"* [On adopting the draft Law of Ukraine "On amending certain legislative acts of Ukraine on national security and defense" as a basis]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2056-IX#Text> [in Ukrainian].

15. Hunko, L. V., & Zadorozhnyi, V. P. (2022). Osoblyvosti rozbudovy ta pidvyshchennia efektyvnosti systemy demokratychnoho tsyvilnoho kontroliu nad sektorom natsionalnoi bezpeky i oborony v Ukraini [Peculiarities of building and improving the effectiveness of the system of democratic civilian control over the national security and defense sector in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, (2), 29–33. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-2-102-6> [in Ukrainian].

16. Ziolka, V. L. (2021). Pravovyi instytut demokratychnoho tsyvilnoho kontroliu za diialnistiu sektoru bezpeky i oborony Ukrainy: suchasnyi stan normatyvno-pravovoi rehuliacii [Legal institute of democratic civilian control over the activities of Ukraine's security and defense sector: Current state of regulatory and legal regulation]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*, (3), 39–44. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.02.7> [in Ukrainian].

17. Tushko, K. Yu., Miroshnichenko, A. A., & Oleshko, D. O. (2021). Osnovni mekhanizmy realizatsii demokratychnoho tsyvilnoho kontroliu u Derzhavnii prykordonnii sluzhbi Ukrainy [Main mechanisms for implementing democratic civilian control in the State Border Guard Service of Ukraine]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, (3), 138–144. <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.3.19> [in Ukrainian].

18. Khryntsynchenko, N. P., & Kovaliv, M. V. (2023). Demokratychnyi tsyvilnyi kontrol sektoru bezpeky i oborony: poniattia, zmist, formy realizatsii v realiiakh siohodennia [Democratic civilian control of the security and defense sector: concepts, content, and forms of implementation in modern realities]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: pravo, publichne upravlinnia ta*

administruvannia, (8). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-13> [in Ukrainian].